

POTENCIJALI ZA RAZVOJ EKOTURIZMA U PARKU PRIRODE "STARA PLANINA"

POTENTIALS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN THE NATURE PARK "STARA PLANINA" (MOUNTAIN)

Danijela Avramović¹, Dragan Spasić¹, Jelena Marjanović², Novica Randelović³

¹Fakultet zaštite na radu, Niš; ²JKP Standard, Knjaževac; ³PMF- Odsek za biologiju sa ekologijom, Niš;

IZVOD:

Ekoturizam je deo savremene turističke industrije koji se odvija na zaštićenim prirodnim objektima. "Stara planina" kao park prirode a po IUCN kao MAB područje je planirana za razvoj bilateralnog ekoturizma. Potencijali za razvoj ekoturizma na Staroj planini su: strogi prirodni rezervati, spomenici prirode, endemične i reliktno biljne i životinjske vrste i fitocenozne.

Ključne reči: Stara planina, park prirode, održivi turizam, ekoturizam.

ABSTRACT:

Ecotourism is the part of modern tourist industry that takes place on protected nature objects. "Stara planina" (mountain) as the nature park, and which is according to IUCN considered MAB area, is planned for the development of bilateral ecotourism. The potentials for the development of ecotourism on "Stara planina" (mountain) are: strict natural reserves, monuments of nature, endemic and relict plants and animals species and phytocenoses.

Key words: Stara planina (mountain), nature park, sustainable tourism, ecotourism.

1. UVOD

Ekoturizam predstavlja jedan vid održivog turizma, koji se realizuje u zaštićenim prirodnim dobrima. Ovaj termin se pojavio devedesetih godina prošlog veka, kada je i data jedna od prvih definicija ovog pojma. To je *odgovorno putovanje u oblasti prirode, kojim se čuva životna sredina i održava balagostanje lokalnog stanovništva*. S druge strane, svetska unija za očuvanje prirode IUCN za ekoturizam daje sledeću definiciju: *environmentalno odgovorno putovanje i poseta relativno nedirnutim oblastima prirode, da bi se uživalo u prirodi i da bi se ona uvažavala (kao i svi prateći kulturni objekti iz prošlosti i sadašnjosti), a promoviše očuvanje, ima nizak uticaj posetilaca i omogućava korisnu aktivnu društveno ekonomsku uključenost lokalnog stanovništva*.

Stara planina se pruža uz Srpsko-bugarsku granicu od Vrške Čuke (Zaječar) na severu, do Dimitrovgrada na jugu, a njen venac proteže se u dužini od oko 100 km, ne silazeći u svom srednjem delu (oko Midžora 2169 m) ispod 1500 m. Nalazi se na teritoriji sledećih opština Zaječar, Knjaževac, Pirot i Dimitrovgrad sa brojnim vrhovima na njenom grebenu koji se nalaze iznad 1700 m, a to su: Babin zub, Kopren, Tri čuke, Orlov kamen, Žarkova čuka, Tupanar i dr. Ima povoljan geografski položaj jer gravitira ka velikim gradskim centrima. Od Beograda je udaljena 300 km, od Sofije 120 km i od Niša 80 km.

Ovako razučena Stara planina bogata je **vodom**, a na njoj se formiraju dva sliva: Nišave i Timoka. Sa obronaka južnije od Midžora sistem vodotoka odvodi vode u Temsku i Nišavu koja priroda slivu Južne Morave, a severno od Midžora vode odlaze u Trgoviški Timok koji pripada slivu Timoka. Stara planina je veoma bogata vodama koje izviru iz bujnih izvora na svim nivoima planine.

U **klimatskom** pogledu ovde vlada umereno kontinentalna klima modifikovana u odnosu na nadmorsku visinu i položaj planine. Tako severni delovi planine u opštini Zaječar i Knjaževac imaju umereno kontinentalnu klimu koja je modifikovana jakim uticajima stepske

klime. Klima južnih delova planine u opštinama Pirot i Dimitrovgrad u planinskim predelima, modifikovana planinska klima, a u nižim predelima sa znatnim uticajem mediteranske klime.

U **geološkom** pogledu ovo prirodno dobro ima i selikate i krečnjake. U prvu grupu spadaju paleozojski anglošisti i devonski peščari, a u drugu grupu, mnogo mlađe mezozojske starosti krečnjaci i dolomiti.

Sve ovo je uticalo da su i zemljišta Stare planine izdiferencirana s obzirom na geološku podlogu, nadmorsku visinu, klimu i vegetaciju. Tako da u nižim predelima susrećemo higrofilna zemljišta, aluvijum i diluvijum, u brdskom regionu gajnjače i smeđa šumska zemljišta, a u planinskim, subalskim i alpskim predelima planinske crnice.

2. PRIRODNI POTENCIJALI PARKA PRIRODE "STARA PLANINA"

Stara planina proglašena je parkom prirode 1997. godine i time su svi rezervati i spomenici prirode stavljeni pod jedinstvenu zaštitu države. Ukupna zaštićena površina je 142219,64 ha.

Stara planina sa raznovrsnim geomorfološkim osobinama čini jedinstveni kompleks ekosistema koji pružaju povoljne uslove za postojanje visoke biološke raznovrsnosti živog sveta. Položaj, pravac pružanja, visina (Midžor- 2169 m, najviši vrh Istočne Srbije) i geološka istorija dovela je do sadašnjeg razvoja flore i faune koja ne samo u okvirima naše zemlje, ima jedan od najvećih indeksa kvalitativne raznovrsnosti. Ovo bogatstvo diverziteta i njegove distribucije je rezultat uzajamnog preplitanja složenih životnih uslova i zoogeografskog položaja Stare Planine.

Uočen značaj, raznovrsnosti i specifičnosti ekosistema, vegetacije, flore i faune Stare planine, je omogućio da se, veći broj lokaliteta proglasi zaštićenim prirodnim dobrima, koja su najčešće izdvojena kao **strogi prirodni rezervati i spomenici prirode** (tabela 1.).

Tabela 1. Pojedinačni zaštićeni prirodni objekti u parku prirode "Stara planina"

Table 1. Individual protected objects of nature in the nature park

Naziv lokaliteta	Zaštićena površina	Prirodna vrednost
Strogi prirodni rezervati		
Draganište	112	smrčeva šuma <i>Picetum-excelsae serbicum</i>
Golema reka	35	iskonske bukove šume <i>Fagetum moesiacaе</i>
Vražja glava	18	rezervat bukve <i>Fagetum moesiacaе</i>
Tri čuke	63	<i>Pinetum mugii</i> - stanište bora krivolja
Bratkova strana	63	stanište vrste tetreba- <i>Tetreo urogalis</i>
Arabinje-Široka vunija	9	zajednica smrče- <i>Picetum excelsae</i>
Spomenici prirode		
Babin zub	44	geomorfološki spomenik sa vidikovcem
Rsovc	-	stabla crnog bora <i>Pinus nigra Arn ssp. pallesiana</i>
Kopren	10	nalazište rosulje <i>Drosera rotundifolia</i>

S obzirom na prisustvo vrste *D. rotundifolia* (koja raste na tresetištu odmah ispod izvora) i tresetnih zajednica na lokalitetu Jabučko ravnište, neophodno je pa stoga **predložimo** da i ovaj lokalitet dobije status spomenika prirode. Ovo iz razloga što divlja gradnja uzima maha na ovom lokalitetu.

Sa ekonomskog stanovišta područje Stare planine, predstavlja ogroman potencijal za razvoj sakupljačke privrede jer je bogato raznovrsnim gljivama i florom.

Neke od ovih gljiva imaju ekonomsku vrednost ili je mogu imati od njih izdvajamo: *Agaricus macrosporus*- šampinjon (rudnjača); *Agaricus campestris*- livadski šampinjon; *Amanita*

caesarea- blagva, kneginja; *Boletus edulis*- pravi vrganj; *Boletus regius*- kraljevski vrganj; *Cantharellus cibarius*- lisičara; *Macrolepiota procera* (Scor. ex Fr) Sing.- sunčanica, srdać i dr.

Značajne vrste u **flori** Stare planine su: *Campanula calycialata* V. Rand.& B. Zlat.-krilasti zvončić; *Swertia perennis* L.- pikobojka; *Tozzia alpina* L. subsp. *carpatica* (Wot.) Dost.-karpatska tocija; *Senecio pancici* Degen.- pančićeva žablja trava; *Soldanella hungarica* L.- planinska zvončica; *Oxyria digyna* (L.) Hill.- ruđevica; *Pinguicula leptoceras* Rchb.- debeljača; *Drosera rotundifolia* L.- rosulja; *Dianthus moesiacus* Vis.&Panč.; *Alnus viridis* (Chax.) D.C. subsp. *viridis*- zelena jova; *Primula halleri* Honck.- dugocvetna jaglika; *Eranthis hyemalis* (L.) Salisb.- kukurijak; *Gentiana lutea* L.- žuta lincura i *Gentiana punctata* L.- pegava lincura.

Mnoge od njih su zaštićene i nalaze se na Crvenoj listi ili u Crvenoj knjizi flore Srbije. Ukupno je zabeleženo oko 1100 taksona za ovaj masiv od kojih se 202 nalaze u visokoplaninskom regionu, a 116 pripada nekoj grupi endemita (Randelović, V. 1998.).

Na Staroj planini raste 18 biljnih vrsta koje su Uredbom o zaštiti prirodnih retkosti na području Srbije ("Službeni glasnik RS", br. 50/93) stavljene pod zakonsku zaštitu, tj. stavljene su pod režim apsolutne zaštite.

U skladu sa Naredbom o kontroli korišćenja i prometa divljih biljnih i životinjskih vrsta ("Službeni glasnik RS", br. 16/96) na Staroj planini raste 38 biljnih vrsta koje podležu ovoj Naredbi.

Biljne vrste sa crvene liste (radna lista vrsta predviđenih za obradu u "Crvenoj knjizi flore Srbije") koje rastu na Staroj planini ima 37.

U međunarodnoj Crvenoj listi (European Red List, UNESCO, New York, 1991.) zastupljena je jedna biljna vrsta i to u okviru grupe endemičnih vaskularnih biljaka (Endemic vascular plants), *Pedicularis heterodonta* Pančić.

Prvi pojedinačni objekti koji su zaštićeni na ovoj planini bila su pojedinačna stabla hrasta sitne granice- *Quercus pubescens* (5 stabla u blizini sela Osmakova) koja su zaštićena još 1966. godine. Zaštićeno je još i stabalo crnog bora- *Pinus nigra* subsp. *palasiana* u selu Rsovi.

Vegetacija Stare planine je veoma raznovrsna, ima oko 52 fitocenoze, od kojih su 23 šumske i 29 travnjačke, od kojih su neke endemične ili reliktno. Reliktne polidominantne šumske zajednice su: *Fago-Aceri intermediae-Colurnetum* Mišić- zajednica bukve, pančićevog maklena i mečje leske; *Quercu-Aceri intermediae-Colurnetum* Mišić- zajednica hrasta, pančićevog maklena i mečje leske; *Fagetum submontanum mixtum silicicolum* Mišić- zajednica predplaninske bukve i drugih vrsta na silikatu; *Carpinio orientalis-Quarquetum mixtum calcicolum* Mišić- zajednica grabića, hrasta i drugih drvenastih vrsta na krečnjaku; *Syringetum vulgaris* Knapp.- zajednica jorgovana; *Salici-Alnetum viridis* Čolić, Mišić&Popović- zajednica šleske vrbe i zelene jove.

Od fitocenoza livada i pašnjaka endemične su: *Allio-Caricetum leavis* R. Jov.- zajednica luka i oštrice; *Festucetum paniculatae* Horvat- zajednica velikog maklja; *Vaccinio-Bruckenthalietum* R. Jov.- zajednica borovnice i brusnice; *Drosero-Caricetum stellulatae* Horvat- zajednica rosulje i oštrica; *Cardamino-Rumicetum balcanicae* R. Jov.- zajednica režuhe i balkanske kiselice; *Telekietum specisae* Tregubov- zajednica crnog omana; *Simphyandro-Saxifragetum moschatae* V. Rand.- zajednica zvončića i kamenitca.

Pored glavnog grebena i bočnih kosa sa istaknutim vrhovima i izvorišnih čelenki rečnih tokova koji globalno i u celini predstavljaju posebnu vrednost potrebno je izdvojiti:

- **dolinu potoka Bigar**, koja je u celini ispunjena bigrom, iz koje ističe i vodopad dužine 35 metara se obrušava u glavnu dolinu Stanjanske reke, jednog od izvorišnih krakova Trgoviškog Timoka i koji predstavlja "jedan od najlepših slapova u istočnoj Srbiji";
- **Babin zub**, najveća grupa zubova i ostenjaka otpornijih krupnozrnih kvarcevitih peščara vrećastog izgleda. U ambijentu kaontinuelnih padina bočnih poviraca Babin zub predstavlja nešto sasvim posebno i izuzetno;
- **uklještene meandre Temštica** u klisuri dubokoj 160-260 m sa brojnim skulpturama ostenjaka u srvenim peščarima;

- **klisuru Vladikina ploča**, reke Visočice između sela Rsovci i Pakleštica sa istoimenom pećinom;
- **sutesku Rosomačke reke** stešnjenu između Rosomačkog vrha i Gradišta, kratka klisura prosečena kroz brečaste i konglomeratične stene sa serijom džinovskih lonaca na dnu;
- **baljevske vrhove**, strma stenovita padina, često karaktera litice, podsečena Kameničkom rekom, naspram sela Senokos i
- **kraške uvale Vrtibog i Ponor**, svojevrsne fenomene kraškog reljefa sa složenim odnosima kraške morfologije i površinske i podzemne cirkulacije vode u krasu.

Na značaj zaštite Stare planine, između ostalog ukazao je veći broj geologa, koji su istraživali geološke profile među kojima dominiraju profili mezozojske starosti.

Tako na primer, na potezu Jelovica - Rsovci kao izuzetno fosilonosni profili, izdavaju se:

- **srednjetrijski profil** kod s. Vrelo u čijim se krečnjacima nalazi bogata, pretežno bivalvijska fauna;
- **profil lijaskih sedimenata** kod manastira Sv. Bogorodica u kome se u terigeno-karbonatnim sedimentima nalazi izuzetno bogata i očuvana fauna brahiopoda;
- **profil trijaskih krečnjaka** u Gostuškoj reci, s. Lukanje i
- **profil jurskih sedimenata** u selu Rosomača.

Sumirajući, dosadašnje malobrojne podatke o herpetofauni Stare planine, uočljivo je da po brojnosti taksona (oko 30), ova planina zauzima visoko mesto u Srbiji.

Na Staroj planini evidentirano je 92 vrste ptica koje se smatraju prirodnim retkostima.

Ovakav geološki, ekosistemski, vegetacijski, florni i faunistički diverzitet predstavlja potencijalna bogatstva koja je najadekvatnije valorizovati kroz održivi turizam i održivi ekonomski razvoj ovog predela.

3. ZAKLJUČAK

Stara planina je jedna od najlepših i najočuvanijih planina Srbije, kojoj predstoji sudbina Kopaonika i Zlatibora, koje su zbog našeg dosadašnjeg ophođenja prema njima u velikoj meri degradirane. Zbog toga je neophodno preduzeti adekvatane preventivne mere zaštite Stare planine (npr. sprečavanje divlje gradnje, donošenje prostornog plana i dr.) pre nego što otpočne sa razvojem ekoturizma.

Pozitivna strana primene ekoturističke industrije na Staroj planini je razvijanje ovih ekonomski nerazvijenih planinskih naselja i poboljšanje životnog standarda stanovništva tih predela. Osim toga novčana sredstva, koja bi se prikupila naplaćivanjem boravišnih taksi, prodajom suvenira i sl., upotrebila bi se za zaštitu ugroženih biljnih i životinjskih vrsta.

Međutim treba naglasiti da ekoturizam neće biti bezazlen po autohtonu floru i faunu, jer on dovodi do remećenja osnovnih životnih funkcija živih organizama i njihovih zajednica. Tako, na primer životinje doživljavaju stres zbog blizine čoveka, zbog čega se ponašaju čudno i postaju nervozne, a prikupljanjem uzoraka retkih biljaka, ekoturisti nanose štete tim populacijama.

LITERATURA

1. http://hpd.botanic.hr/geo/aktual_geo.html#ekoturizam
2. <http://www.cenort.org.yu>
3. Mišić, V., Jovanović, R., Popović, M., Borisavljević, Lj., Antić, M., Dinić, A., Danon, J., Blaženčić, Ž.: Biljne zajednice i staništa Stare planine, SANU, knjiga DXI, Beograd, 1978.
4. Randelović V.: Stanje i zaštita flore i vegetacije pašnjaka, stena i tresava Stare planine, Elaborat, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd, 1998.
5. Stanković, S. i Nikolić, S.: Turistička valorizacija zaštićenih prirodnih dobara, "Zaštita prirode", Zavod za zaštitu prirode Srbije, br. 50, Beograd, 1998.